

نقش آینده پژوهی در برنامه ریزی درسی

اکرم حافظی

استادیار دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

Ak_hafezi@yahoo.com

چکیده

آینده پژوهی با حوزه های متعددی از دانش و معرفت بشری ارتباط دارد که برنامه درسی نیز یکی از آنهاست. جوامع امروزی که به دلیل شتاب روزافزون در پیشرفت فناوری های اطلاعات و ارتباطات با عدم قطعیت مواجه اند، ناگزیر نیازمند یک رویکرد منظم و نظام مند مبتنی بر عقلانیت و آینده نگری برای برنامه ریزی دقیق و منطقی می باشند تا توان مقابله با بحران ها و تحولات پیش رو را داشته باشند. از این رو، برنامه های درسی آینده نگران می توانند آمادگی افراد را برای رویارویی مثبت و مؤثر با چالش ها بهبود بخشند. در همین راستا، پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش آینده پژوهی در برنامه ریزی درسی انجام شده است. این پژوهش با توجه به هدف، کاربردی و از نظر شیوه اجرا، کتابخانه ای است و برای جمع آوری مطالب از اسناد و منابع چاپی و الکترونیکی در دسترس به وسیله فیش برداری استفاده شد. تحلیل نظری مطالب نشان داد که با توجه به فضای رقابتی جهان آینده، آینده پژوهی در حوزه برنامه ریزی درسی به منظور پرورش یادگیرندگانی متفکر، آینده نگر و آینده پژوه ضرورتی انکارناپذیر است که مستلزم توجه جدی دست اندرکاران نظام آموزشی است.

واژگان کلیدی: آینده پژوهی، آینده نگری، برنامه ریزی درسی، برنامه درسی، نظام آموزشی

مقدمه

تحولات پیچیده و مداوم جهان امروز، نیاز به آموزش و پرورش پویا و متحول را ضروری ساخته است. در این عصر که آن را با عنوان هایی چون «عصر انفجار اطلاعات» و «عصر توسعه دانایی محور» نام گذاری نموده اند، وقوع تغییر و تحولات آنی و لحظه ای سبب بی اعتمادی به آینده شده و ایجاد ترس و نگرانی از معضلات فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی آینده بر تصمیمات و برنامه های جوامع تأثیر گذاشته است. به همین دلیل است که آینده نگری در همه حوزه های اجتماعی اجتناب ناپذیر می نماید. یکی از این عرصه های مهم اجتماعی، آموزش و پرورش است که نمی تواند صرفاً نظاره گر تغییرات و تحولات باشد، بلکه باید با نگاه به آینده و برخورداری از رویکردی آینده نگرانه بتواند آینده جامعه را بسازد (پارسا و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۳؛ مظاهری، ۱۳۹۶: ۱۳۴). به عبارت دیگر، شناخت و آگاهی نسبت به وضعیت آینده آموزش و پرورش از طریق مطالعات آینده پژوهی^۱ میسر می شود (مرادی برزل آباد و اکبری رستم آبادی، ۱۳۹۲: ۴۷۶).

«آینده نگاری و آینده پژوهی، تلاشی نظام مند برای نگاه به آینده بلندمدت در حوزه های دانش، فناوری، اقتصاد، فرهنگ و هنر، محیط زیست و جامعه است» (سهامی، بی تا: ۱). «آینده پژوهی رشته ای مستقل است که به شکلی روشمند به مطالعه آینده می پردازد. این رشته تصاویری از آینده را در اختیار ما قرار می دهد تا در زمان حال، براساس این تصاویر بتوانیم به شکل کارآمدتری تصمیم گیری نماییم» (بختیاری مقدم و رستمی، ۱۳۹۱: ۹۰). «آینده پژوهی در واقع دانش شکل بخشیدن به آینده، متناسب با امیال و آرمان های فردی و سازمانی است. به طور کلی آینده پژوهی به این موضوع می پردازد که چگونه از دل تغییرات و تحولات امروز واقعیت فردا تولد می یابد. کار آینده پژوهی این است که با تکیه بر توانایی های علمی و شهودی خود از بین گزینه های بسیار آینده، یکی را برگزیند و از طریق روش های علمی متفاوتی که روز به روز بر تعداد و تنوع آنها افزوده می شود، یک آینده محتمل تر را تخمین بزند» (خزایی و محمودزاده، ۱۳۹۲، به نقل از حیدری، ۱۳۹۳: ۷۰). آینده پژوهی بر این محور استوار است که برای آینده جامعه فقط یک آینده واحد وجود ندارد و می توان به شناسایی و تصویر انواع آینده پرداخت. همچنین، شکل گیری آینده امری محتوم و جبری نیست که قابل تغییر نباشد، بلکه با آگاهی و خواست و اراده اعضای جامعه می توان در چگونگی وقوع آینده دخالت نمود (پارسا و همکاران، ۱۳۹۲: ۶۳).

با توجه به شتاب روزافزون تغییرات در جهان، آینده نگری و سازماندهی فعالیت های علمی برای پیش بینی آینده ضرورتی دوچندان می یابد. لذا اگر نظام آموزشی کشورها بر پایه آینده پژوهی نباشد و توانایی ارتقاء آینده نگری را در اعضای خود نداشته باشد، برون دادها و پیامدهای سودمندی نخواهد داشت (کشاورزی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۰). این در حالی است که آموزش و پرورش ایران بر اثر عواملی مانند به روز نبودن روش های تدریس، کمبود اعتبار و فضاهای آموزشی، تمایز قایل شدن بین ابعاد آموزشی و پرورشی، ضعف در مدیریت آموزشی کارآمد و متخصص، ناتوانی در استفاده از فناوری های اطلاعات و ارتباطات و... با چالش های زیادی روبه رو است. بنابراین، آینده نگری و آینده پژوهی می تواند در برنامه ریزی های مختلف آموزش و پرورش به ویژه برنامه درسی برای مواجهه با تهدیدها و نگرانی های تربیتی آینده به طور پیشگیرانه عمل کند (خلیفه و خلیفه، ۱۳۹۷: ۳۲).

برنامه ریزی نوعی نگاه به آینده است. از آنجایی که برنامه درسی هسته هر نوع آموزشی است که آموزش از طریق آن معنا و مفهوم می یابد، باید با بررسی و بازنگری مداوم برنامه های درسی به نیازهای کنونی و تحولات پرسرعت و مداوم آینده پاسخ مناسب داد (مرادی برزل آباد و اکبری رستم آبادی، ۱۳۹۲: ۴۷۶). برنامه ریزی درسی و آینده نگری و آینده پژوهی، لازم و ملزوم یکدیگر هستند، زیرا برنامه ریزی درسی به منظور ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار یادگیرندگان و ارزشیابی میزان تحقق این تغییرات انجام می شود (بهشتی و جعفری کلپیر، ۱۳۹۸: ۲).

^۱ . Future Studies

آموزش و پرورش یکی از مهم‌ترین حوزه‌های تأثیرگذار بر تربیت انسان است که سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های آینده‌نگرانه در این نظام و پیش‌بینی درست مسایل و چالش‌های پیش روی تعلیم و تربیت در آن امری لازم و ضروری است (مظاهری، ۱۳۹۶: ۱۳۴)، چرا که نظام آموزشی وظیفه تربیت نیروهای انسانی را به عهده دارد که ضمن برخورداری از دانش آینده، توانایی حل مسأله و نوآوری و خلاقیت را داشته باشند تا از عهده چالش‌ها، تقاضاها و نیازهای آینده جامعه برآیند (تابع‌بردار و همکاران، ۱۳۹۷: ۸۵؛ کشاورزی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۷). با وجود این، بسیاری از مدیران و معلمان که مجری اصلی برنامه درسی در مدارس و کلاس‌های درس هستند، شناختی از رویکرد آینده‌پژوهی، اهداف و مفاهیم آن ندارند. لذا نمی‌توانند به اجرای آینده‌پژوهی در آموزش و پرورش کمک نمایند (خلیفه و خلیفه، ۱۳۹۷: ۳۲). از این رو، پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش آینده‌پژوهی در برنامه‌ریزی درسی به دنبال آن است که مفهوم آینده‌پژوهی و اهداف و اهمیت رویکرد برنامه درسی آینده‌نگرانه را به مدیران و معلمان آموزش و پرورش بشناساند تا با درک اهمیت و ضرورت آینده‌پژوهی در تعلیم و تربیت امروز، بتوانند به‌طور عملی در اجرای آن در نظام آموزشی بکوشند.

روش تحقیق

پژوهش حاضر به لحاظ هدف جزء تحقیقات کاربردی محسوب می‌شود که به شیوه کتابخانه‌ای (مروری) نگاشته شده است. برای جمع‌آوری مطالب به مطالعه اسناد و منابع چاپی و الکترونیکی متعدد و مختلف که در قالب کتاب، مقاله علمی-پژوهشی، پایان‌نامه‌ها، رساله‌ها و پایگاه‌های اینترنتی نمود داشتند و مرتبط با موضوع پژوهش و در دسترس پژوهشگر بودند، استفاده شد. ابزار جمع‌آوری مطالب، فیش‌برداری بود. از تحلیل و استنتاج نظری برای تحلیل مطالب و نتیجه‌گیری بهره گرفته شده است.

آینده‌پژوهی

آینده‌پژوهی از جمله موضوعاتی است که به دغدغه اصلی دولتمردان، اندیشمندان و پژوهشگران در دهه‌های اخیر تبدیل شده است (امین‌بیدختی و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۴). آینده با عدم قطعیت عجین است. با این حال، امروزه به دلیل گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات و تغییراتی که به واسطه این فناوری‌ها در کشورها به وقوع می‌پیوندد، از جمله جهانی شدن به همراه حفظ ویژگی‌های ملی، قومی، فرهنگی و... داشتن درک درست از «تغییرات» و «آینده» برای دولت‌ها، سازمان‌ها، کسب و کارها و مردم ضرورت می‌یابد (مرکز آموزش و پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، بی‌تا: ۴).

تاریخچه مطالعه آینده به کنده‌کاری‌های عهد باستان روی چوب، استخوان، سنگ و ظروف سفالی بازمی‌گردد که هدف از انجام این کار انتقال اطلاعات یا حفظ و نگهداری سوابق بود. انسان از همان ابتدای تولد توانایی پیش‌بینی آینده را دارد، یعنی به محض این‌که نوزاد درک می‌کند گریه‌اش موجب واکنش دیگران می‌شود، توانایی پیش‌بینی آینده رخ می‌دهد. بنابراین، پیش‌بینی آینده پدیده‌ای جهان شمول است که ریشه آن به دوران پیش از تاریخ برمی‌گردد (کشاورزی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۸). اولین فعالیت آینده‌پژوهی در قالب یک تحلیل علمی در سال‌های ۱۹۳۰ تا ۱۹۳۳ توسط گروهی از پژوهشگران به سرپرستی ویلیام اف آگبرن^۱ در زمینه جامعه‌شناسی در آمریکا انجام شد. آینده‌پژوهی به منزله یک فعالیت عمومی از دهه شصت شروع شد. برتراند دو ژوئل^۲ اولین مطالعه نظری در مورد آینده را به نام «هنر گمان» نوشت. او در این مطالعه با بیان

^۱ . William F. Ogburn

^۲ . Bertrand de Jouvenel

این که «هیچ واقعیتی در مورد آینده وجود ندارد»، چنین نتیجه‌گیری کرد که یافتن مدارک و استنتاج‌ها برای آینده به روش‌هایی غیرمتداول نیاز دارد (مرکز آموزش و پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، بی تا: ۵).

شناخت آینده که در دهه‌های پایانی قرن بیستم در قالب علم آینده‌پژوهی بنیان نهاده شد، به معنای پیش‌بینی و تجسم آینده‌ای محتمل و نه قطعی با استفاده از تجزیه و تحلیل منابع، شرایط و اقتضائات زمان حال و برنامه‌ریزی جهت آمادگی رویارویی با آنها است. هدف از آموزش آینده‌پژوهی، ایجاد و تقویت توانایی پیش‌بینی آینده نامعلوم و آماده کردن یادگیرندگان برای ایفای درست نقش‌های احتمالی در بزرگسالی است. آینده‌پژوهی موجب می‌شود که یادگیرندگان از مصرف‌کننده صرف دانش به تولیدکننده دانش تبدیل شوند. توانایی آینده‌پژوهی موجب افزایش خلاقیت و ابداع و نوآوری در افراد می‌شود و به این که با اعتماد به نفس بیشتر وارد آینده شوند، کمک می‌کند (تابع‌بردار و همکاران، ۱۳۹۷: ۸۶). آینده‌پژوهی اقدامی فرارشته‌ای و دانشی اجتماعی است. آینده‌پژوهی از این جهت فرارشته‌ای است که در راه رسیدن به یافته‌ها و گزاره‌های خود و برای توجیه آنها از رشته‌های مختلف بهره می‌گیرد. آینده‌پژوهی دانشی عمل‌گرا است، زیرا اطلاعات مورد نیاز برای اقدام‌های بشری جهت شکل دادن به آینده را فراهم می‌کند. آینده‌پژوهی برخلاف سایر رشته‌ها و حرفه‌ها که پیوسته در حال تخصصی شدن و تفکیک از یکدیگرند، در حال تکوین و تکامل است (امین و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۰۸).

مدیریت آینده یکی از روش‌های کلیدی برای اداره جوامع بشری است. در این راستا، آینده‌پژوهی در پی کشف، بررسی و ارزیابی آینده‌هایی است که می‌توانند به قوع پیوندند (آینده‌های ممکن) یا احتمال وقوع آنها وجود دارد (آینده‌های محتمل) یا باید واقع شوند (آینده‌های مطلوب). ساخت آینده مطلوب در صورتی امکان‌پذیر است که عناصر سازنده آن و اصول و مبانی آینده‌پژوهی به درستی شناخته شوند. آینده‌پژوهان به دنبال بهبود سطح کیفیت زندگی انسان‌ها و توسعه آینده‌نگری هستند. در اسلام نیز نگاه به آینده از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و انسان‌ها به تفکر، برنامه‌ریزی و تدبیر برای آینده تشویق و ترغیب شده‌اند (واعظی و قوام، ۱۳۹۴: ۷۱). به‌طورکلی، آینده‌پژوهی دانش و معرفتی جهت شکل دادن به آینده به صورتی آگاهانه و فعال است که می‌تواند آرمان‌ها و آرزوهای جوامع بشری را برآورده سازد (صادق و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۰۲).

برنامه‌ریزی درسی

«برنامه‌ریزی فعالیتی است که طی آن هدف‌های عمل انتخاب می‌شوند، روش دستیابی به هدف‌ها مشخص می‌گردد و طرحی برای سنجش میزان توفیق در حصول هدف‌ها مهیا می‌شود». بر این اساس، برنامه‌ریزی را می‌توان فعالیت پاسخ‌گویی به سه پرسش دانست: (۱) هدف‌ها کدامند؟؛ (۲) روش چیست؟؛ (۳) ارزشیابی چگونه انجام شود؟ بدین ترتیب راهنمایی برای عمل فراهم می‌آید که چنین راهنمایی برنامه نامیده می‌شود. به عبارتی، برنامه حاصل برنامه‌ریزی و متشکل از سه عنصر اصلی هدف، روش و ارزشیابی است. باید توجه داشت که برنامه‌ریزی فعالیتی است که ریشه در گذشته دارد و با شناخت اکنون، معطوف به تغییر آینده است. لذا پیش‌بینی آینده از ضروریات برنامه‌ریزی محسوب می‌شود. آینده‌نگر بودن از ویژگی‌های فعالیت برنامه‌ریزی است. برنامه‌ریزی بر پایه پیش‌بینی بنا می‌شود که توصیف آینده احتمالی است و در عین حال به اجرا معطوف است که پدید آوردن آینده دلخواه و مطلوب می‌باشد. لازمه برنامه‌ریزی، شناخت آینده و مقصد برنامه‌ریزی، تغییر در آینده است. از این‌رو، برنامه‌ریزی فعالیتی آینده‌نگر قلمداد می‌شود، زیرا در پی تغییر آینده است (موسی‌پور، ۱۳۹۰: ۱۷-۱۳).

بررسی سیر تحول عنوان رشته برنامه ریزی درسی^۱ نشان می دهد که واژه برنامه ریزی درسی که از لحاظ مفهومی اشاره به یک فرایند دارد، حاصل یا نتیجه آن، برنامه درسی^۲ است و از رشته های با واژه های کوتاه تر به عنوان برنامه درسی نام برده می شود. واژه برنامه درسی از ریشه لاتین «ریس کورس^۳» به معنای میدان مسابقه یا مقدار راهی که افراد باید طی کنند تا به هدف مورد نظر برسند، گرفته شده است. از لحاظ تاریخی نیز مفهوم میدان مسابقه یا رقابت در نظام آموزشی مدرسه ای عبارت است از این که همه دانش آموزان باید مجموعه ای از مواد، موضوع ها و محتوای آموزشی که برای آنها یکسان و استاندارد است، یاد بگیرند و به دریافت مدرک تحصیلی نایل آیند (فتحی واجارگاه، ۱۳۹۲: ۳؛ فتحی واجارگاه، ۱۳۸۹: ۱۴).

با توجه به آنچه بیان شد، یکی از تعاریف جامع و مانع درباره برنامه درسی عبارت است از: «برنامه درسی به محتوای رسمی و غیررسمی، فرایند، محتوا، آموزش های آشکار و پنهانی اطلاق می شود که به وسیله آنها فراگیر تحت هدایت مدرسه، دانش لازم را به دست می آورد، مهارت ها را کسب می کند و گرایش ها، قدرشناسی ها و ارزش ها را در خود تغییر می دهد» (ملکی، ۱۳۹۲: ۳۲).

برنامه درسی و آینده پژوهی

آموزش متناسب با نیازهای حال و آینده جامعه و پرورش افرادی آگاه، توانمند، سالم، متعهد، بانشاط و با انگیزه از جمله وظایف اصلی آموزش و پرورش است. پیشی گرفتن از نیازها در فعالیتهای آموزشی و پرورشی موجب پیشرفت کشور می شود. از این رو، پیش بینی اوضاع و شرایط در چشم انداز قابل حصول و در آینده (دور یا نزدیک) ضروری است. باید نیازهای آینده کشور را برآورد کرد و متناسب با اهداف پیش بینی شده به سیاست گذاری و برنامه ریزی پرداخت (اصغری و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۳). تا وقتی که برنامه های درسی براساس مطالعات آینده نگرانه تهیه و تدوین نشوند، نظام آموزشی نخواهد توانست مشکلات و مسایل جامعه را حل نماید. برنامه درسی آینده نگر در تلاش است تا براساس آینده نگری و تحلیل شرایط آینده، افق های آینده را ترسیم کند، فرصت ها را به طور عمیق تر ارزیابی کند، موانع را بهتر درک کند تا بتواند در تدوین راهبردها و خط مشی های لازم، منطقی تر و سنجیده تر گام بردارد. برنامه درسی آینده نگر می تواند ضمن حفظ پویایی خود، افرادی خلاق و نوآور و انعطاف پذیر تربیت کند. تحقق این امر مستلزم پرورش توان تفکر و آینده پژوهی به منظور تحلیل پیامدهای اعمال امروز است، زیرا واقعیت های آینده تحت تأثیر تفکرات، بیانیه ها و اعمال امروز افراد جامعه شکل می گیرند (صادق و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۰۳). برنامه درسی آینده نگر باید توان دیدن متغیرهای محیطی را داشته باشد و آنچه را در پیش رو قرار دارد، پیش بینی کند و از زمان خود جلوتر باشد و با دید وسیع نسبت به آینده، از توانایی بررسی آینده برخوردار باشد (قره خانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۲۸).

رویکرد نوآورانه و آینده پژوهانه در برنامه درسی ضرورتی اساسی در آموزش و پرورش محسوب می شود. در این زمینه نگاه آینده پژوهانه و واقع بینانه نسبت به دانش آموز، معلم، مدیران، خانواده ها و سایر عناصر برنامه درسی در مرحله تولید و اجرای برنامه، در چشم انداز افق ۱۴۰۴ مورد توجه و تأکید قرار گرفته است (مرادی برزل آباد و اکبری رستم آبادی، ۱۳۹۲: ۴۷۶). آموزش و پرورش برای ارتقای کیفیت فرصت های یادگیری، باید در محتوای برنامه های درسی آینده تحولاتی ایجاد کند که توانایی آینده پژوهی یادگیرندگان رشد نماید. این امر مستلزم آن است که متخصصان برنامه درسی، محتوای برنامه های درسی را

1. Curriculum Development

2. Curriculum

3. Race Course

به‌گونه‌ای تدوین نمایند که مهارت تفکر درباره آینده و شناخت آن‌را در یادگیرندگان به‌وجود آورند، یعنی یادگیرندگان بتوانند توانایی تصور آینده مطلوب در رشته خود، مسایل و تغییرات محتمل و باور به توانایی خود در پاسخ به این آینده و تغییر در آن‌را کسب کنند. با وجود این، هنوز دوره‌های آموزش رسمی نتوانسته‌اند نگرش جدید نسبت به تغییرات پرشتاب کنونی و توانایی تفکر درباره آینده و مسایل محتمل آن‌را در یادگیرندگان به‌وجود آورند که تلاش و جدیت بیشتر متخصصان و صاحب‌نظران حوزه برنامه درسی را در زمینه آینده‌پژوهی می‌طلبد (کشاورزی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۲).

آینده‌پژوهی در برنامه درسی به ایجاد آمادگی در دست‌اندرکاران، مدیران، معلمان و دانش‌آموزان و دانشجویان برای آینده، تصویر نمای کلی از آینده، درک به‌موقع و زود هنگام خطرها و هشدارها، کسب موفقیت در رقابت‌های جهانی، سازگاری با تغییرات، کسب موقعیت در مسیر تغییرها و کسب ایده درباره برنامه‌ریزی انواع سرمایه‌گذاری‌ها (اطلاعاتی، نیروی انسانی، فناوری آموزشی و بودجه آموزشی) به‌منظور دستیابی به منافع موجود و شکل‌گیری قابلیت‌ها و صلاحیت‌های مورد نیاز در افراد جامعه برای داشتن یک زندگی سالم و مطلوب کمک می‌کند (خلیفه و خلیفه، ۱۳۹۷: ۳۳). آینده‌پژوهی با پایش تغییرات و تحولات جامعه و محیط درونی و بیرونی سازمان آموزش و پرورش و با تشخیص هوشمندانه فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی سازمان (آینده‌شناسی) و تقویت تفکر راهبردی در مدیران این سازمان موجب بهبود برنامه‌ریزی آموزشی و درسی در آموزش و پرورش می‌شود (بختیاری‌مقدم و رستمی، ۱۳۹۱: ۸۹).

به‌طورکلی، از آن‌جایی که هدف آموزش و پرورش «تربیت انسان مطلوب برای آینده» است، آینده‌نگری در ذات آن و آینده‌شناسی برای تحقق اهداف و رسالت‌های آموزش و پرورش ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. از این‌رو، برنامه‌ریزی‌های آینده‌نگرانه در آموزش و پرورش برای تربیت دانش‌آموزان جهت ورود به زندگی مستقل و برعهده گرفتن شغلی مناسب ضروری است (مظاهری، ۱۳۹۶: ۱۳۶).

پیشینه پژوهش

خلیفه و خلیفه (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «رویکرد آینده‌پژوهی و نقش و اهداف آن در برنامه درسی تعلیم و تربیت نوین» به این نتیجه دست یافتند که آینده‌پژوهی رویکردی است که در برنامه‌ریزی درسی تعلیم و تربیت نوین لازم و ضروری است و باید نگرش معلمان، مدیران و حتی دانش‌آموزان در دوره‌های تحصیلی و والدین نسبت به تحولات در آینده عوض شود؛ برنامه درسی و مطالب را طوری تدوین نمایند که دانش‌آموزان با تفکر خلاق به بار آیند و پیش‌بینی‌های لازم را برای تغییر در آینده مهیا نمایند؛ پژوهش‌محورانه جهت رفع مشکلات آینده عمل کنند و آینده‌پژوهی جزء لاینفک برنامه‌های اجرایی مدارس باشد.

تابع‌بردبار و همکاران (۱۳۹۷) پژوهشی با عنوان «رابطه سبک‌های یادگیری و قابلیت آینده‌پژوهی با نقش واسطه‌ای خودکارآمدی پژوهشی» انجام دادند. نتایج این پژوهش نشان داد که بین ابعاد سبک‌های یادگیری به‌عنوان متغیرهای برون‌زای مدل با خودکارآمدی پژوهشی و قابلیت آینده‌پژوهی همبستگی وجود دارد. سبک شنیداری و سبک خواندنی - نوشتنی تأثیر مستقیم و معنادار در افزایش قابلیت آینده‌پژوهی داشت. خودکارآمدی پژوهشی علاوه بر اثرات مستقیم توانست رابطه بین سبک‌های یادگیری و قابلیت آینده‌پژوهی را مورد واسطه‌گیری قرار دهد. نتایج این تحقیق بیانگر آن است که سبک‌های یادگیری و خودکارآمدی پژوهشی می‌تواند پیامدهای یادگیری دانشجویان را تحت‌تأثیر قرار دهد. بنابراین، شناسایی متغیرهای پدیدار و پنهان در کلاس درس می‌تواند به ارتقاء سطح دانش یادگیرندگان کمک کرده و آنها را به خلق دانش و توانایی پیش‌بینی آینده هدایت کند.

کشاورزی و همکاران (۱۳۹۶) طی پژوهشی با عنوان «محتوای برنامه درسی مبتنی بر توسعه آینده‌پژوهی در آموزش عالی ایران: پژوهش کیفی»، ۱۹ مقوله کلی به‌دست آوردند. یافته‌های مطالعه در چاقوب مدل پارادایمی شامل شرایط علی (۳) مقوله، پدیده محوری (بازنگری محتوای برنامه درسی با تأکید بر آینده‌پژوهی)، راهبردها (۶ مقوله)، زمینه (۳ مقوله)، شرایط مداخله‌گر (۲ مقوله) و پیامدها (۴ مقوله) است. به عبارت دیگر، شرایط علی شامل عدم تقویت شیوه تفکر آینده‌نگر در محتوا، بی‌توجهی اساتید در تنوع و انعطاف در محتوا و ناتوانی محتوا در تغییر نگرش‌های جدید و جامع‌نگر؛ راهبردها شامل تقویت حس کنجکاوی و توان تخصصی در محتوای برنامه درسی، استانداردسازی محتوا بر مبنای شغل، پیش‌بینی دانش، مهارت‌ها و نگرش‌ها در محتوای برنامه درسی، تعریف دقیق آینده‌پژوهی در تهیه و تدوین محتوای برنامه درسی، انعطاف‌پذیری در محتوای برنامه درسی و پرورش مهارت‌های شناختی و فراشناختی در محتوای مبتنی بر آینده‌پژوهی؛ زمینه شامل فناوری‌های جدید، فرهنگ مشارکتی متخصصین در طراحی محتوا و داشتن ذهنیت بین‌رشته‌ای با شرایط مداخله‌گر شامل قدیمی بودن محتوای برنامه‌های درسی موجود و عدم ترکیب تجربه و محتوا؛ و سرانجام پیامدها شامل پویایی و به روز بودن محتوای یادگیری، در نظر گرفتن آینده‌پژوهی به‌عنوان درس دو واحدی در رشته‌های مختلف، قدرتمند بودن محتوا در انتقال یادگیری و توانایی افراد در استفاده از محتوای متغیر، متکثر و متعدد است.

باقری و مرادی پردنجانی (۱۳۹۴) در مطالعه‌ای که با هدف بررسی رابطه بین مهارت‌های آینده‌پژوهی با کیفیت برنامه درسی از دیدگاه معلمان دوره ابتدایی شهرستان شهرکرد انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که بین دو متغیر مهارت‌های آینده‌پژوهی و کیفیت برنامه درسی رابطه وجود دارد؛ مؤلفه‌های آینده‌پژوهی توان پیش‌بینی معنادار برای اهداف آموزشی، محتوا و روش تدریس برنامه درسی را دارند؛ مؤلفه‌های درک مفهومی و روحیه آینده‌نگری آینده‌پژوهی توان پیش‌بینی معنادار مؤلفه امکانات آموزشی کیفیت برنامه درسی را دارند. ضمن این‌که میانگین به‌دست آمده در دو متغیر پژوهش از نظر متغیرهای جمعیت‌شناختی تفاوت معناداری نداشتند.

نتایج مطالعه‌ای با عنوان «توسعه برنامه درسی آینده از طریق آینده‌پژوهی» نشان داد که به‌دست آوردن بهترین گزینه‌ها در آینده چیزی نیست که به‌طور اتفاقی رخ دهد، بلکه باید از طریق برنامه‌ریزی دقیق مبتنی بر پژوهش به آنها دست یافت. بنابراین، برنامه‌های درسی آینده نیز باید براساس پژوهش عمیق در مورد احتمالات آینده و تأثیرات آنها تدوین شوند. سیاست‌گذاران و تدوین‌کنندگان برنامه درسی مؤسسه‌ها یا کشور باید نه تنها برای پنجاه سال آینده، بلکه برای فراتر از آن برنامه‌ریزی کنند. پژوهش درباره آینده، داده‌های ضروری در شکل‌گیری نسل فعلی و نسل آینده را فراهم می‌کند. پژوهش‌هایی که از برنامه درسی آینده جهت گرفته‌اند، باید براساس یافته‌های پژوهش درباره آینده، یعنی براساس پژوهش در مورد گرایش‌ها، رویدادها و تأثیر مربوط به آنها بر یادگیرندگان هدف، توسعه یابند. بنابراین، پژوهشگران باید درباره اهداف، تعاریف، مبانی و اهمیت برنامه درسی آینده بحث و تبادل نظر نمایند (Siraj and Abdullah, 2011).

بحث و نتیجه‌گیری

آینده‌پژوهی به‌عنوان حوزه‌ای میان رشته‌ای به دنبال دستیابی به نقطه مطلوب و ارتقای سطح زندگی افراد جامعه است و این مهم را از طریق مطالعه تغییرات دیروز و امروز جوامع، گردآوری، بررسی و تحلیل راهبردهای حرفه‌ای و غیرحرفه‌ای و نقطه‌نظرات مختلف انجام می‌دهد (واعظی و قوام، ۱۳۹۴: ۷۲). «آینده‌پژوهی دانشی است که عقلانیت و تکرارپذیری بر آن حاکم است. این دانش برای مطالعه آینده بر خلاف طالع‌بینی و غیب‌گویی از ابزارهای علمی و منطقی به جای ابزارهای جادویی

و شهودی استفاده می کند. هر کسی می تواند مبانی دانشی و روش شناسی علمی آینده پژوهی را فرا گیرد و به اندازه سطح دانش خود از آن استفاده نماید» (مقیمی، ۱۳۹۴: ۷۶).

برنامه درسی از جمله حوزه های کلیدی در آموزش و پرورش است که هر یک از عناصر آن چون روش های تدریس، روش های ارزشیابی، زمان و فضای آموزشی، اهداف، محتوا و فعالیت های یادگیری در صورتی که به درستی و منطقی برنامه ریزی و تدارک دیده شوند، می توانند فراگیران را برای مقابله با چالش های جهان امروز و تغییرات پیوسته در حال وقوع در جامعه آماده و تجهیز نمایند. برنامه درسی آینده نگرانه برنامه درسی است که امروز برای فردا براساس پیش بینی سیستماتیک تهیه می شود. برنامه درسی آینده نگرانه می تواند در نظام آموزشی استفاده شود و بدون تحمیل هزینه های غیرضروری و از دست دادن انرژی و منابع به پرورش نسل بهتری برای آینده منجر شود (Siraj and Abdullah, 2011: 229).

نتایج مطالعه حاضر حاکی از آن است که بهره گیری از آینده پژوهی در برنامه درسی باعث توانمندسازی یادگیرندگان جهت ایفای نقش های خود در جامعه خواهد شد. مبتنی بر نتایج این پژوهش به متخصصان برنامه درسی پیشنهاد می شود که در طراحی و تدوین برنامه های درسی برای دوره های تحصیلی مختلف، آینده نگرانه عمل کنند و با انتخاب محتوای مناسب که توانایی تفکر را در فراگیران تقویت کند، توانایی آینده پژوهی و آینده نگری را نیز در نسل آینده پرورش دهند.

از محدودیت های پژوهش حاضر، اجرای آن به شیوه کتابخانه ای (مروری) است. بنابراین، به سایر پژوهشگران پیشنهاد می شود تا به روش کیفی به بررسی دیدگاه متخصصان برنامه ریزی درسی، اعضای هیأت علمی و مدیران نظام آموزشی درباره جایگاه و چگونگی بهره گیری از آینده پژوهی در برنامه درسی بپردازند.

8

منابع

اصغری، حسنعلی، قلی زاده، مهدی و قادری کوچکی، سجاد، تبیین ضرورت تغییر در برنامه درسی دوره های تحصیلی آموزش و پرورش با استفاده از آینده پژوهی، همایش ملی تغییر در برنامه درسی دوره های تحصیلی آموزش و پرورش، دوره ۱۲، ۱۳۹۲، ۴۶-۴۳.

امین، الهام، قاسمی، الناز، حق دوست، علی اکبر، هاشمیان، فخرالسادات و صابر ماهانی، اسما، آینده پژوهی بخش های بیمارستانی، مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان، دوره ۱۵، ۱۳۹۵، ۶۲۰-۶۰۷.

امین بیدختی، علی اکبر، رستگار، عباسعلی و نامنی، احمد، آینده پژوهی تغییرات رویکردی آموزش عالی در توسعه سرمایه انسانی کشور؛ سناریویی محتمل برای افق ۱۴۱۰، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی، دوره ۲۱، شماره ۳، ۱۳۹۴، ۵۵-۳۱.

باقری، آرش و مرادی پردنجانی، حجت اله، مطالعه ای در مهارت های آینده پژوهی و کیفیت برنامه درسی: رهیافت پژوهشی، کنفرانس بین المللی تحقیق و توسعه در علوم انسانی، مدیریت و اقتصاد، ۱۳۹۵.

بختیاری مقدم، حسن و رستمی، محمود، تأثیر آینده پژوهی بر برنامه ریزی راهبردی در سازمان های امنیتی، فصلنامه امنیت پژوهی، سال ۱۱، شماره ۳۷، ۱۳۹۱، ۱۱۵-۸۹.

بهشتی، حنانه و جعفری کلیبر، فاطمه، برنامه ریزی درسی و مدارس فردا ضرورتی برای نسل فردا، اولین کنفرانس ملی مدارس فردا، اردبیل، ۱۳۹۸.

پارسا، عبدالله، قاسمی، فرزانه و فرامرزی نیا، ضرغام، بررسی رابطه توانمندی آینده پژوهی معلمان شهرستان دهدز با استقبال آنها از تغییر در برنامه های درسی، همایش ملی تغییر برنامه درسی دوره های تحصیلی آموزش و پرورش، دوره ۱۲، ۱۳۹۲، ۶۷-۶۳.

تابع بردبار، فریبا، شفیعی سروستانی، مریم و موسوی پور، سید روح الله، رابطه سبک های یادگیری و قابلیت آینده پژوهی با نقش واسطه ای خودکارآمدی پژوهشی، فصلنامه پژوهش در نظام های آموزشی، دوره ۱۲، شماره ۴۳، ۱۳۹۷، ۸۵-۱۰۲.

حیدری، امیر هوشنگ، آینده پژوهی، کتاب ماه کلیات، سال ۱۷، شماره ۴، ۱۳۹۳، ۷۸-۷۰.

خلیفه، رضا و خلیفه، مصطفی، رویکرد آینده پژوهی و نقش و اهداف آن در برنامه درسی تعلیم و تربیت نوین، فصلنامه آموزش پژوهی، سال ۴، شماره ۱۵، ۱۳۹۷، ۴۳-۳۱.

سهامی، الهام، آینده پژوهی، روشی نوین و کارآمد در مدیریت بحران، نشریه شاخص آینده، پژوهشگاه شاخص پژوه، شماره ۳، بی تا، ۱-۲۴، آدرس اینترنتی: <http://spri.ir/upload/file/futures%20study/indicator%20of%20future%203.pdf> [تاریخ مشاهده: ۲۹ تیر ۱۳۹۹].

صادق، رسول، امرایی، یوسف، چاه ستاره، مجتبی و عباسی، عفت، تغییر در برنامه های درسی بر مبنای آینده پژوهی، همایش ملی تغییر در برنامه درسی دوره های تحصیلی آموزش و پرورش، دوره ۱۲، ۱۳۹۲، ۳۰۳-۳۰۲.

فتحی واجارگاه، کورش، اصول برنامه ریزی درسی، چاپ هشتم، تهران: ایران زمین، ۱۳۸۹.

فتحی واجارگاه، کورش، برنامه درسی به سوی هویت های جدید، جلد اول، چاپ دوم، تهران: آبیژ، ۱۳۹۲.

قره خانی، احمد، معصومیان، معصومه و اکبرنیا، مهناز، آینده پژوهی راهبردی برای توسعه برنامه درسی، همایش ملی تغییر در برنامه درسی دوره های تحصیلی آموزش و پرورش، دوره ۱۲، ۱۳۹۲، ۴۳۰-۴۲۸.

کشاورزی، مهدی، یارمحمدیان، محمدحسین و نادى، محمدعلی، طراحی الگوی روش های تدریس مبتنی بر توسعه آینده پژوهی در آموزش عالی ایران، فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، سال ۸، شماره ۴، پیاپی ۳۲، ۱۳۹۶، ۱۵۷-۱۷۴.

کشاورزی، مهدی، یارمحمدیان، محمدحسین و نادى، محمدعلی، محتوای برنامه درسی مبتنی بر توسعه آینده پژوهی در آموزش عالی ایران: پژوهش کیفی، دوفصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی، سال ۸، شماره ۱۶، ۱۳۹۶، ۱۱۹-۱۳۸.

مرادی برزل آباد، رقیه و اکبری رستم آبادی، عظیم، ضرورت آینده پژوهی در تغییر برنامه های درسی آموزش و پرورش، همایش ملی تغییر برنامه درسی دوره های تحصیلی آموزش و پرورش، دوره ۱۲، ۱۳۹۲، ۴۷۸-۴۷۶.

مرکز آموزش و پژوهش های توسعه و آینده نگری، آشنایی با مبانی آینده پژوهی، دفتر مطالعات و پژوهش های اداری،
بی تا، ۱-۱۶، آدرس اینترنتی:

<http://azmoon.smtc.ac.ir/images/uploadcenter/%D9%85%D8%A8%D8%A7%D9%86%DB%8C%20%D8%A2%DB%8C%D9%86%D8%AF%D9%87%20%D9%BE%DA%98%D9%88%D9%87%DB%8C%20.pdf>
[تاریخ مشاهده: ۳۰ تیر ۱۳۹۹].

مظاهری، حسن، آموزش و پرورش دوره متوسطه از منظر آینده پژوهی، ماهنامه رشد معلم، پیاپی ۳۰۷، ۱۳۹۶،
۱۴۱-۱۳۴.

مقیم، ابوالفضل، معرفت شناسی آینده پژوهی در رویکردهای نظری به برنامه ریزی شهری، معماری و صنعت
ساختمان، مدیریت شهری، شماره ۳۸، ۱۳۹۴، ۱۰۴-۷۵.

ملکی، حسن، برنامه ریزی درسی (راهنمای عمل)، چاپ هجدهم، مشهد: پیام اندیشه، ۱۳۹۲.

موسی پور، نعمت الله، مبانی برنامه ریزی آموزش متوسطه، چاپ سوم، مشهد: به نشر، ۱۳۹۰.

واعظی، محمود و قوام، زینب سادات، جایگاه آینده پژوهی در آیات و روایات، بصیرت و تربیت اسلامی، سال ۱۲، شماره
۳۴، ۱۳۹۴، ۹۸-۷۱.